

Васил Макаринов и Теодор Караколев

Български архитектурен модернизъм, немски влияния и индустриална архитектура

През 2019 г. целият свят отбеляза 100-годишнината на Баухаус – рекламирано като едно от най-влиятелните училища по изкуства, дизайн и архитектура в света. Доколко това е така и доколко влиянията са достигнали до България бяха част от въпросите, които през последните месеци си задавахме в екипа на групата „Български архитектурен модернизъм“. Въпроси, много от които останаха отворени за по-нататъшни изследвания.

Самата история на българската архитектура между двете световни войни все още не е напълно проучена. С изключение на дългогодишната работа на арх. д-р Любинка Стоилова и арх. Петър Йокимов, темата е по-скоро работена на парче и неособено задълбочено. Повечето информация за периода получаваме от спомените на архитектите и самите документи, които те са донесли със себе си след завършването си в чужбина. Всички архитекти, работили в България между двете световни войни, са завършили в чужбина – мнозинството от тях в Германия, – и е показателно, че проучвайки архивите на немските архитектурни школи, се оказа, че сме първите, които отварят досиетата на тези българи 100-ина години след тяхното пребиваване там.

Васил Макаринов и
Теодор Караколев в
архива на ТУ – Дрезден

Васил Макаринов е изкуствовед, завършил специалност „Изкуствознание“ в НБУ. Бакалавърската му теза от 2012 г. е на тема „Прояви на модернизма в архитектурата на апартаментни сгради в София от 20-те и 30-те г. на ХХ в.“, откогато започва и активното му занимание с проучване на архитектурата на междувоенния период у нас. От 5 години работи като уредник в Националния политехнически музей в София.

Теодор Караколев е студент в програма „Изкуствознание и артмениджмънт“ в НБУ. Заедно с Васил Макаринов се занимава с проучване на архитектурата от междувоенния период в групата „Български архитектурен модернизъм“ около 5 години. От дълги години работи в пловдивски медии като арт журналист, както и като мениджър-програма на арт киното на Пловдив LUCKY Дом на киното.

Какво направихме досега?

Това беше и нашият подход, за да разберем влиянията на Баухаус в частност и по-генерално – на модерните архитектурни течения в Европа между двете световни войни. През изминалите малко повече от 12 месеца посетихме трите немски града, в които са учили най-много български архитекти през първата половина на ХХ век – Мюнхен, Дрезден и Берлин, като попълнихме знанията и с актуални проучвания на изкуствоведи в Германия, често с непубликувани открития, все още невлезли в обращение в българското изкуствознание.

През октомври 2018 г. посетихме Политехниката в Мюнхен, където за периода от първото десетилетие на ХХ век до 1933 г. открихме десетки имена на български студенти по архитектура. Редица публикации посочват града като място, в което професионално са се формирали много български архитекти, сред които Георги Овчаров, Теодор Горанов, Димитър Цолов и др. Мюнхен в същия период е притегателен център за български художници, писатели и инженери, които са се движели в един доста тесен кръг, а и не са били рядкост случаите да сменят художественото си поприще – имена като Чавдар Мутафов (самият той учил на два пъти в Ту – Мюнхен – като инженер и като архитект), Фани Попова (по-късно Мутафова), Жорж Папазов, Дечко Узунов и много, много други. Освен на матрикулните книги, попаднахме и на досиетата на редица архитекти с детайлна информация за тяхното следване, преподаватели и оценки. Така например често публикуваната информация, че Георги Овчаров е бил невнимателен студент по архитектура, тъй като се е интересувал повече от живопис, се оказа неособено коректна – той завършва образованието си с *gut bestanden* – или 2.1, което се равнява на българската оценка „много добър 5“, в години, в които оценките са били поставяни много по-стриктно. Особено затрогващи бяха и документите, с които студенти информират ръководството, че прекъсват образованието си, тъй като са се записали като доброволци в Балканската война през 1912 г.

През януари 2019 г. работихме в архива на Техническия университет на Берлин, част от който се оказа изгубен по време на Втората световна война. Все пак сред запазените документи бяха матрикулните книги на школата, които също дадоха безценна информация. Очаквано там засякохме важни имена като Станчо Белковски, Панайот Калчев, Елена Маркова и др. Числеността на записалите се там български студенти е сравнима с тази в Мюнхен.

Последното ни посещение до момента бише през юни тази година – в Техническият университет на Дрезден. Там завършват архитекти като Йордан Севов, Виктория Ангелова-Винарова, по-познатият повече като композитор Димитър Ненов и редица други. Донякъде изненадващо – заради нелеката съдба на града по време на Втората световна война – установихме, че тъкмо там са запазени всички лични досиета на студентите. Отново десетки български имена излязоха от списъците, всеки с различна, по-лека или по-тежка съдба. Една от най-интересните беше личната история на архитекта Христо Пеев, чийто професионален път е свързан с много реализирани проекти за Пловдив. Кратката автобиография показва, че пътят му до Дрезден е дълъг. През 1911 г. той заминава да учи в Царска Русия, където го заварва Първата световна война и през 1915 г. е изпратен като заточеник в Сибир – по това време Русия е враг на България, след като на 19 октомври ни обявява война. Той прекарва година и половина в селото Уст Цилма. След като е освободен, избира да продължи следването си в Дрезденската политехника, където и завършва.

Студентска карта и диплома на архитект Христо Пеев

След това освен като архитект Пеев е особено важен и като изследовател на българската възрожденска архитектура, публикува множество материали и дори подпомага работата на Археологическия музей в София. Част от проучването бе свързано с това на какви точно преподаватели попадат студентите ни в Германия – дали това са хората, които прокарват най-новите тенденции на модерното в архитектурата, или пък са по-скоро радатели за по-традиционни форми? Това е отново една не изцяло изследвана от българското

изкуствознание територия. Важно е да му се обърне внимание, тъй като в някаква степен то определя професионалния път впоследствие. Проучванията ни показаха, че всъщност сред преподавателите имаме цялата палитра от крайности. Теодор Фишер, който преподава в ТУ – Мюнхен от 1909 до 1937 г., е сред първооснователите на Deutscher Werkbund от 1907 г., което подсказва, че той е по-скоро прогресивно и модерно мислещ творец. От друга страна, в годините след края на Първата световна война, когато в Германия има огромен брой български студенти, в Мюнхен преподава Герман Бестелмайер – отвлечен привърженик на традиционната германска архитектура и критик на принципите на Льо Корбюзие като неприложими за местния климат. Това са само два от многото примери за разнообразни архитекти, под чието професорство се формират българските студенти.

Кратък преглед на преподавателите в техническите университети показва и имена, които са свързани с проекти в България. Например Адолф Мусман – професор по градоустройство в ТУ – Дрезден, който през втората половина на 1930-те изготвя новия градоустройствен план на София.

Актуалният художествен живот в Германия в годините, когато българските студенти са учили там – мнозинството от тях през 20-те години на миналия век, – също трябва да се има предвид. Темата е изследвана и коментирана в българското изкуствознание, макар и често през призмата на живописиста или театъра. По-рядко в архитектурната история обаче се коментира влиянието на залазващия немски експресионизъм в началото на 20-те години и формирането на новата

култура на *Neue Sachlichkeit*, която по един или друг начин засяга не само живописиста, но и театъра, музиката, киното и архитектурата. Доколко културната среда действително е повлияла на българските архитекти е трудно да се коментира, тъй като нямаме информация кой от тях какво е посещавал, от какво се е възмущавал. Чавдар Мутафов е едно от изключенията, доколкото е оставил лична кореспонденция и публикации в българската преса в списания като „Везни“, „Златорог“ и др. Тези въпроси също бяха част от изследването ни в Германия въз основа на най-актуални изложби и проучвания от немски изкуствоведи, засягащи периода както в Дрезден, така и в Берлин и Мюнхен.

Информацията, която успяхме да съберем от трите посетени града, макар с трудности поради огромния ѝ обем, успяхме да организираме в лекция, която представихме в София (Националния политехнически музей), във Велико Търново (ТАМ), в Търговище (РИМ – Търговище), в Ямбол (Художествена галерия „Жорж Папазов“), в Бургас (КЦ „Морско казино“), в Стара Загора (Къщата на архитекта), в Габрово (Дом на хумора и сатирата), в Казанлък (Художествената галерия) и в Пловдив (галерия „Капана“).

Лекция в ХГ Казанлък за възпитаниците на германските технически университети

След изложбата „Български архитектурен модернизъм. Образци от 1920-те, 1930-те и 1940-те“, която благодарение на подкрепата от Централния фонд за стратегическо развитие към Нов български университет посети повечето от тези и още други градове, се видя, че публиката по тези места става все по-запозната с историята на българската архитектура от междувоенния период.

Изложбата в двора на НБУ, 2017 г.

Какво следва през 2020 г.?

Интересът показва, че проучванията ни трябва да продължат. Мюнхен, Берлин и Дрезден съвсем не са единствените места в Германия, с които се свързват имената на завършилите там архитекти. Техническите университети в Щутгарт, Карлсруе, Брауншвайг и др. също крият в списъците си български студенти, дали облика на архитектурата ни в периода между двете световни войни и прокарали пътя на модернизма у нас. Нужни са още посещения на архивите и на тези университети, за да се превърне пъзелът в единна и ясна картина.

Разбира се, процесите, които формират художествения език в изкуствата, а и в архитектурата в това число, са много сложни и изискват поглед отгоре и назад към процесите, които опосредстват появата на дадени форми. Съществувалата от 1919 до 1933 г. школа Баухаус съвсем не е изолирано явление и архитектурният облик на новата сграда на училището в Десау от 1926 г., проектирана от Валтер Гропиус, не стои извън процесите в архитектурата от модерното време. Стъклената фасада е представена например още през 1914 г. в Кьолн на изложение на Deutscher Werkbund, където се демонстрира един модел на фабрика. Генерално

погледнато в исторически план обаче, това е много пряко обвързано с развитието на индустриалното строителство и големите засводени халета от XIX в., изпълнени с елементи от желязо. Строителството на такива структури става възможно поради развитието на производствения процес на желязо от началото на XVIII в., когато вече се използват каменни въглища, а впоследствие и кокс. Методът за добиването му вече е по-ефективен и позволява направата на елементи, рентабилни като себестойност, за изграждане на железни мостове, а впоследствие и на цели сгради. Не трябва да се пренебрегва и навлизането на стъклото, което много добре се вписва в новото строителство под формата на големи остъквени площи, понякога оберлихти, изпълнени със стъкла върху тънки метални рамки.

Ето защо – заради тази важна връзка на индустриалното строителство и модерната архитектура на XX в. и заради това, че именно промишлените обекти са първите, които експлоатират тези нови технологии – решихме да посветим идната 2020 г. на проучване на индустриалната архитектура у нас, да разберем по какъв начин през първата половина на миналия век новите материали оформят облика на фабрики, складове, хали, гари и пр. А тъкмо това е и времето на навлизането на стоманобетона в България, задаващ така характерния за модернизма външен вид на сградите у нас.

Темата за индустриалната архитектура е много важна и по друга, чисто социална причина. Промислените обекти у нас все още не се припознават като ценност нито от институциите, отговорни за опазването на недвижимите културни ценности, нито в по-общ смисъл и по този начин биват безвъзвратно губени. Няма да отваряме дума около унищожаването на Захарна фабрика (макар със статут на културна ценност), тъй като е изписано много. Показателно е и състоянието към момента на инженерната работилница, проектирана от арх. Никола Лазаров, която преди години бе частично разрушена. Съвсем наскоро бе унищожена до основи и железопътната работилница (по-късно железопътен завод), която със своите елегантни сводове с горно осветление предлагаше зрелищни пространства, които биха могли да намерят лесно съвременна функция. Бъдещето на сградата на столичната общинска клиника (по-късно клиника „Родопа“) също е поставено под въпрос.

Всички тези намиращи се в София обекти са само една много малка част от огромното индустриално наследство от първата половина на XX в. Промислени обекти са строени навсякъде из България в междувоенния период (където е и фокусът на нашето проучване) и са ценен материален показател за степента на развитие на икономиката през този период. Изграждат се огромни като площ кланични комплекси в София, Русе, Варна, Пловдив; отварят врати нови хали в Стара Загора, Кърджали, Ловеч, Пловдив; строят се електрически централи (предимно дизелови и водни) в Мала църква, Варна, Кричим; проектират се гари за Русе, София, Перник, Пловдив (визираме разрушената неотдавна Сточна гара), Хисар и много други, някои по типови проекти. Всички тези обекти, поради утилитарните си функции и изисквания, произхождащи от употребата им, експлоатират до краен предел възможностите на конструктивни материали като бетона и стъклото. Още през 1920-те години се появяват огромни засводени пространства от стоманобетон, осветени от внушителни по размер прозоречни отвори, изпълнени със стъкла върху тънки метални профили – досущ като прословутата фасада на школата Баухаус. Любопитен момент от историята обаче е фактът, че в междувоенния период много рядко се употребява конструкция, изпълнена изцяло от железни греди.

Кланица в София

Хали в Стара Загора

За това дава обяснение самият арх. Станчо Белковски. В своята книга, в която описва някои от проектите си, той разказва за строежа на хотел „България“ в София и обяснява, че поради голямата стойност на материала за направа на изцяло железен скелет, се е минало на вариант със стоманобетон.

Да направим някои изводи за архитектурата у нас между двете световни войни и влиянието на Германия. До много голяма степен това е време, в което архитектурният език се формулира от не един фактор. Далеч не са само преподавателите тези, които оформят студентите. Всичко – от новонавлизащите материали като бетона (който опосредства по един естествен начин появата на по-широки прозоречни отвори вместо тесни и високи, характерни за по-ранната архитектура, на козирки и изобщо

Гара в Хисаря

Хали в Кърджали

на изявата на хоризонтализма) до културния обмен през периода. Факт е, че рядко българските периодични издания, свързани с архитектурата, публикуват на своите страници преводни теоретични материали на световни имена в архитектурата от онова време, а пък редица български архитекти влизат в полемики и защитават тази или онази архитектурна концепция. Влиянията от едно изкуство към друго прозират отвсякъде, включително и от съдбата на някои архитекти като Иван Бояджиев, Димитър Ненов или Николай Марангозов, открили своето поприще не само в архитектурата. Именно този културен климат, духът на времето, е онова, което оформя архитектурния език на междувоенната архитектура у нас и по-специално на навлизането на модернизма. А това до немалка степен импонира и на идеите на знаменитата школа Баухаус, чиято 100-годишнина чествахме тази година.